

بررسی رابطه هویت ملی و احساس امنیت اجتماعی در میان شهروندان بالاتر از ۱۸ سال شهر تهران

علی رجبلو،* افسانه کمالی،** فاطمه رازکردانی نثرایی***

(تاریخ دریافت ۹۵/۰۴/۰۲، تاریخ پذیرش ۹۵/۰۹/۱۷)

چکیده: امنیت مقوله‌ای مهم در زندگی انسان از گذشته‌های دور تا به امروز بوده که در گذر زمان، نه تنها اهمیت آن کاهش نیافته، بلکه هر روز بر اهمیت آن نیز افزوده شده است. احساس امنیت امروزه حتی بیش از امنیت مورد توجه قرار گرفته، زیرا زندگی در سایه ترس و احساس عدم امنیت، مانع اساسی هر نوع سازندگی، خلاقیت پایدار، ابتکار و خردورزی است. هدف این پژوهش بررسی رابطه میان هویت ملی و احساس امنیت اجتماعی در شهروندان تهرانی است. احساس امنیت اجتماعی در ۴ بعد فکری، مالی، جانی و جمعی سنجش شده است. نمونه پژوهش ۳۸۴ نفر شهروند بالای ۱۸ سال شهر تهران در سال ۱۳۹۲ تعیین شد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که تحکیم هویت ملی در شهروندان می‌تواند باعث افزایش احساس امنیت اجتماعی شود. جنسیت، وضع تأهل و پایگاه اجتماعی-اقتصادی شهروندان نیز از دیگر متغیرهایی است که بر اساس نتایج این پژوهش، بر میزان احساس امنیت اجتماعی شهروندان، موثر است.

مفاهیم کلیدی: امنیت اجتماعی، احساس امنیت اجتماعی، هویت ملی، پایگاه اجتماعی-اقتصادی.

* دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا (س)

afsane_kamali@yahoo.com ** استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا (س)

s_razkordani@gmail.com *** کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا (س) (نویسنده مسئول)

مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره شانزدهم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۴، ص ۳۶-۵۹

طرح مساله

مفهوم امنیت از جمله مفاهیم نوین، پیچیده و چند بعدی‌ای است که با توجه به قدمت آن که همپای عمر بشر است، همواره در مباحث علوم انسانی مغفول مانده و در دوران اخیر بیشتر مورد توجه اندیشمندان و صاحب‌نظران این حوزه قرار گرفته است. مقوله امنیت به مثابه یک آرمان و واقعیت به عنوان یکی از حقوق اساسی مردم مطرح است (کلاهیچیان، ۱۳۸۴: ۱۲۹) اما اگر به جست‌وجو برای یافتن مطالبی در خصوص مفهوم امنیت بپردازید تا قبل از سال ۱۹۸۰ چندان مطلبی نمی‌توان به دست آورد و حتی امروز هم مکتب فکری منسجمی در این زمینه وجود ندارد (بوزان، ۱۳۷۸: ۱۶).

از اوایل دهه ۱۹۸۰، ایده‌های مربوط به امنیت عمومی و وابستگی امنیتی در سطح منطقه‌ای، اسطوره ملت - دولت و ضرورت آن و نیز ظرفیت آن برای حفظ خود را با چالش مواجه کرد. پایان جنگ سرد، ضعف دولت در برابر نیروهای پیچیده درونی و محدودیت‌های فرادولتی بر حاکمیت عملی در بیرون را آشکار ساخت (مک‌سویینی، ۱۳۹۰: ۴۳) تلقی از مفهوم امنیت که در گذشته صرفاً عینی‌گرا یا نه مورد توجه بود، با دخالت دادن مفاهیم و ساختارهای ذهنی در برداشت از امنیت و گسترش حوزه امنیت از دولت‌ها به سایر واحدها مثل، اجتماع، دچار تغییر شد و رفته رفته جامعه خود به مرجع امنیت بدل گردید و امنیت‌اجتماعی به عنوان یک مفهوم ظهور کرد (مک‌سویینی، ۱۹۹۹: ۶۸). امروزه به تبع مواجهه جوامع با پدیده‌های نوظهوری چون جهانی شدن و چرخش حوزه توسعه به رویکردهای انسان محورتر، مفهوم امنیت نیز در سیر تحولی خود بیش از پیش به مسائل اجتماعی و فرهنگی پیوند خورده است و با تحول تدریجی مفهوم امنیت از مولفه‌های سخت به مولفه‌های نرم، مفهوم امنیت اجتماعی که تا پیش از این مسکوت مانده بود، اهمیت روزافزونی پیدا کرده است. بدین ترتیب، امنیت اجتماعی مبنای قضاوت در مورد میزان وجود امنیت، به مفهوم کلی، در جامعه بوده و توانایی دولت‌ها با آن سنجیده می‌شود. به اعتباری، امنیت اجتماعی را می‌توان در طبقه بندی و سلسله مراتب امنیت، در طبقات پایین قرار داد. امنیت اجتماعی، زیربنای امنیت ملی محسوب می‌شود، به گونه‌ای که ابتدایی ترین وظایف دولت‌ها، برقراری امنیت اجتماعی است (ربیعی، ۱۳۸۴: ۱۵۰).

احساس امنیت در برخی موارد از خود امنیت نیز مهم‌تر تلقی می‌شود. اگرچه احساس امنیت یک محصول اجتماعی است که نهادهای اجتماعی و ارکان جامعه از جمله مردم، حاکمیت و پلیس در تولید، تقویت و ارتقای آن نقش کلیدی و لاینفک دارند، ولی خود فرد و ویژگی‌های اجتماعی و شخصیتی او هم در ایجاد این احساس سهیم هستند (شایگان و رستمی، ۱۳۹۰: ۱۵۳).

یافته‌های برخی پژوهش‌ها در کشور حاکی از این است که احساس امنیت اجتماعی شهروندان در حد پایینی است. در نظرسنجی که از سوی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران (ناجا) طی سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ و در خصوص سنجش میزان امنیت اجتماعی مراکز استان‌های کشور صورت گرفته است، میانگین احساس ناامنی کل مراکز استان‌های کشور در سال ۱۳۸۳ برابر با ۷۹،۱۵ شده است. در دو دهه اخیر، شاهد توجه بیشتر به مفهوم احساس امنیت اجتماعی در میان پژوهشگران ایرانی هستیم. نتایج پژوهش‌ها حاکی از آن است که احساس امنیت اجتماعی در میان شهروندان از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. در پژوهش بیات (۱۳۸۷) میانگین نمره احساس ناامنی شهروندان تهرانی برابر با ۶۵،۱ در مبنای صد محاسبه شده و در پژوهش نیازی و همکارانش (۱۳۹۰) میانگین احساس امنیت اجتماعی شهروندان تهرانی در شمال تهران برابر با ۶۱،۲۶ و در جنوب تهران ۵۱،۹۸ از ۱۰۰ بوده است. با توجه به اهمیت نیاز به امنیت به عنوان یکی از نیازهای اساسی زندگی انسانی، این اعداد می‌توانند به‌عنوان زنگ خطر در نظر گرفته شوند.

عوامل و زمینه‌های متعددی در شکل‌گیری فضای احساس امنیت در جامعه موثر هستند که در این میان، نقش هویت اجتماعی از جایگاهی خاص برخوردار است، زیرا منازعات زیادی در خصوص تأثیر این متغیر بر امنیت اجتماعی در سطوح خرد و کلان در میان اندیشمندان حوزه امنیت مطرح است. برخی امنیت اجتماعی را معادل هویت اجتماعی (بوزان، ۱۳۷۸؛ بوزان، ویور و دوایلد، ۱۳۹۲؛ مولار، ۲۰۰۰) و برخی آن را یکی از مولفه‌های موثر بر آن (مک‌سویینی، ۱۳۹۱؛ بوث، ۱۹۹۷) می‌دانند. یکی از نکات مطرح در خصوص هویت این است که، اگر جامعه نتواند یک هویت اجتماعی به تعبیر کاستلز (۱۳۸۵) مشروعیت بخش در بین افراد جامعه به وجود بیاورد، هویت‌های اجتماعی متکثری که در جامعه وجود دارند می‌توانند بر ضد هم عمل کرده و باعث تهدید «ما» در جامعه شود که نتیجه آن هم کاهش امنیت اجتماعی در جامعه خواهد بود. بنابراین با توجه به اهمیت رابطه دو متغیر هویت اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی، در این پژوهش به بررسی رابطه میان هویت ملی به عنوان بالاترین سطح هویت اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی پرداخته شده است. این مطالعه در پی پاسخ به سوالات زیر است:

- وضعیت احساس امنیت اجتماعی شهروندان تهران در چه سطحی است؟
- وضعیت هویت ملی شهروندان تهران در چه سطحی است؟
- آیا هویت ملی و امنیت اجتماعی با یکدیگر رابطه دارند؟
- تفاوت‌های پایگاهی (اقتصادی، اجتماعی) چه تأثیری بر امنیت اجتماعی دارند؟
- تفاوت‌های فردی (وضع تاهل، جنس و ...) چه تأثیری بر امنیت اجتماعی دارند؟

پیشینه پژوهش

امنیت اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی از جمله مفاهیمی است که در دو دهه اخیر مورد توجه جامعه شناسان ایرانی قرار گرفته است.

سحابی و همکاران (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان «شناسایی عوامل مؤثر بر امنیت اجتماعی در شهر سنندج»، تلاش نموده‌اند با تعریف امنیت در دو وجه احساس امنیت و عدم احساس امنیت و با استفاده از تحلیل رگرسیون لجستیک به بررسی این مفهوم در میان شهروندان ساکن شهر سنندج بپردازد. طبق نتایج این پژوهش شش متغیر جرائم اجتماعی، جنس، حجم خانواده، تحصیلات، عملکرد قانون و هنجارهای اجتماعی توانسته‌اند تا ۸۲٫۵ درصد پاسخگویان را به درستی بین دو وجه متغیر وابسته از هم تفکیک کنند.

در پژوهشی دیگر؛ نویدنیا (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل رابطه امنیت اجتماعی و هویت ایرانی»، امنیت اجتماعی را در سه بعد فکری، شغلی و اخلاقی مورد بررسی قرار داده است. با توجه به این که واحد سنجش در این پژوهش خانواده است، این پژوهش در نمونه‌ای شامل ۴۲۰ خانواده هسته‌ای تهرانی از دو منطقه ۳ و ۱۸ اجرا شده است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که با تحقق امنیت اجتماعی، گروه‌های هویتی در جامعه، از خطرات و آسیب‌ها مصون بوده و امکان حفظ ویژگی‌های هویتی آن‌ها از جمله زبان، آداب و رسوم، نوع پوشش و ... فراهم است و چون گروه‌های هویتی در مقابل هم قرار نمی‌گیرند، تقابل آن‌ها در بستری از همکاری و روابط مثبت فراهم شده و افراد به مراد به گروه‌های هویتی مختلف خواهند پرداخت. همچنین خانواده‌هایی که از امنیت اجتماعی بیشتری برخوردار هستند، دارای روابط باز و مراد به بیشتر با گروه‌های هویتی مختلف هستند.

نبوی و همکارانش (۱۳۸۷) در پژوهش خود به بررسی تأثیر پایگاه اجتماعی اقتصادی و هویت قومی بر احساس امنیت اجتماعی پرداخته‌اند. این پژوهش در میان نمونه‌ای شامل ۶۰۰ تن از ساکنین اهواز انجام شده، نشان می‌دهد که؛ پایگاه اقتصادی - اجتماعی و هویت ملی اثر مستقیم و محرومیت نسبی و احساس بی‌قدرتی اثر معکوس بر احساس امنیت دارند و متغیرهای هویت ملی و جنسیت به ترتیب بر احساس امنیت جانی و احساس امنیت مالی افراد اثرگذار بوده‌اند.

از دیگر پژوهش‌هایی که رابطه هویت اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی را مورد بررسی قرار داده است، پژوهشی با عنوان «هویت اجتماعی و احساس امنیت» است که توسط شایگان و رستمی (۱۳۹۰) در میان ۳۰۰ نفر از زنان تهرانی انجام شده است. یکی از نتایج این بررسی این است که؛ افرادی که از هویت اجتماعی قوی‌تر، ارتباط اجتماعی بیشتر، اعتماد به نفس بیشتر و تعلقات مذهبی

بالاتری برخوردارند، احساس امنیت بالاتری را تجربه می‌کنند و حدود ۴۸ درصد این زنان احساس امنیت متوسط و یا کمتر از آن داشته‌اند.

مبانی مفهومی و نظری پژوهش احساس امنیت اجتماعی

امنیت مفهومی بسیار پیچیده است. به اصطلاح زبان شناختی، دال امنیت می‌تواند به مدلول‌های مختلفی رجوع یابد. شاید علت اصلی این پیچیدگی مفهومی این واقعیت باشد که در حوزه علوم انسانی مفاهیم اساساً پیچیده و ماهیتاً مناقشه‌انگیز هستند. تعبیر بوزان این است که امنیت مفهومی توسعه نیافته است. به نظر وی مفهوم امنیت هنوز توسعه لازم را پیدا نکرده است تا بتوان یک مصداق واحد خارجی برای آن قایل شد و تعریف مشخصی از آن ارائه داد (تاجیک، ۱۳۸۰: ۴۲). تعاریف متعددی از امنیت و امنیت اجتماعی ارائه شده است که هر یک بر جنبه‌ای از این مفهوم را برجسته کرده‌اند. تعریف لغوی «امنیت» به این شرح است: رهایی از خطر یا مخاطرات و یا لطمات، ایمنی روانی، رهایی از هراس یا تردید، مشوش نبودن یا فقدان عدم اطمینان، نبودن احتمال ناکامی، چیزی که ایمنی می‌دهد و اطمینان می‌بخشد (کلمنتس، ۱۳۸۴: ۲۸۷). فرهنگ انگلیسی آکسفورد «امنیت» را «داشتن اطمینان یا دلیلی برای اطمینان، ایمنی، (به لفظ عینی) قطعی»، می‌داند (مک-سویینی، ۱۳۹۰: ۶۰).

از دیدگاه روان شناختی امنیت عبارت است از «احساس اعتماد، آرامش و رهایی از اضطراب و ترس در رابطه با برآورده شدن نیازهای خود در حال و آینده» (عربی، ۱۳۸۴: ۱۹۳). احساس امنیت یا امنیت روانی را هنگامی می‌توان مورد اشاره قرار داد که فرد یا جامعه‌ای، از احساس «کفایت»، «اعتماد» و «آرامش» برخوردار باشد و از احساس «دلهره»، «اضطراب» و «ترس» رها شود. به هر حال امنیت در یک جامعه، زمانی ایجاد می‌شود که امنیت روانی یا احساس امنیت، وجود داشته باشد و احساس امنیت، نمایشی از تلاش همگانی برای اداره جامعه سالم است (لرنی، ۱۳۸۳: ۴۳).

وجود امنیت در یک جامعه به همان اندازه مهم است که احساس امنیت و امنیت روانی در آن جامعه، و حتی بعضی از کارشناسان احساس امنیت را در یک جامعه، مهم‌تر از وجود امنیت در آن می‌دانند (عربی، ۱۳۸۴: ۱۹۲). چون علی‌رغم این که در بیشتر موارد دو بعد عینی و ذهنی امنیت در یک راستا هستند، اما همیشه این طور نیست و شاید در جایی شاخص‌های عینی امنیت تا حدودی وجود داشته باشد، اما به اندازه آن واقعیت عینی احساس امنیت وجود نداشته باشد و در

1. confidence
2. Trust
3. Anxiety

جایی دیگر شاخص‌های عینی امنیت خیلی پایین باشند، ولی به عکس آن، احساس امنیت بالا باشد (رضوی طوسی و ساعی، ۱۳۹۰: ۸۶؛ عربی، ۱۳۸۴). در مجموع صاحب‌نظران مختلف امنیت را از دریچه ابعاد اجتماعی و روانی آن مورد مذاقه قرار داده‌اند و بر وجه عینیت و وجود آن و نیز وجه روانی- احساسی آن تاکید داشته‌اند. در این میان بر شکاف این دو بعد توجه نشان داده‌اند و برخورداری از امنیت در بعد عینی و ذهنی را شرط اساسی دستیابی به امنیت کامل در جامعه معرفی کرده‌اند و در این راستا احساس امنیت و بعد ذهنی امنیت را دارای اهمیت و ضرورتی حتی مهم‌تر از امنیت عینی دانسته‌اند.

هویت ملی

بر اساس دیدگاه کاستلز، هویت مفهومی است که دنیای درونی یا شخصی را با فضای جمعی اشکال فرهنگی و روابط اجتماعی ترکیب می‌کند. هویت‌ها معناهایی کلیدی هستند که ذهنیت افراد را شکل می‌دهند و مردم به واسطه آن‌ها نسبت به رویدادها و تحولات محیط زندگی خود حساس می‌شوند. مردم به دیگران می‌گویند چه کسی هستند و مهم‌تر این که به خودشان نیز می‌گویند چه کسی هستند و سپس می‌کوشند به گونه‌ای رفتار کنند که از آن کسی که تصور می‌کنند هستند، انتظار می‌رود (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۲۲۵). به عبارت دیگر تصویر افراد از خود صرفاً بر اساس عوامل درونی خودشان شکل نمی‌گیرد، بلکه دیگران و موجودیت‌های اجتماعی بیرونی در شکل‌گیری تصویر آن‌ها در مورد هویت‌شان دخالت دارند. هویت یک چیز داده شده به فرد نیست، بلکه به صورت مستمر در تعامل با جهان ساخته می‌شود (گیدنز، ۱۹۹۱ به نقل از قلی پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۳).

هویت اجتماعی احساس تعلق و همبستگی به یک جامعه است، به گونه‌ای که عضو یک جامعه، از سایر جوامع متمایز باشد و فرد در مقابل معیارها و ارزش‌های جامعه خود، احساس تعهد و تکلیف کند و در امور گوناگون آن مشارکت جوید، انتظارات جامعه از خود را پاسخ دهد و در مواقع بحرانی، سرنوشت جامعه برای او مهم باشد (بورک، ۱۹۹۷ به نقل از شایگان و رستمی، ۱۳۹۰: ۱۶۸).

وودوارد (۲۰۰۰) هویت ملی را معنای بالاترین سطح هویت جمعی در هر کشوری می‌داند و هویت‌یابی را در این سطح موجد هویتی جمعی و در نتیجه نوعی احساس خرد جمعی می‌داند. هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماعی ملی است؛ عناصر و نمادهایی که سبب شناسایی و تمایز می‌شوند. برخی از ابعاد هویت ملی عبارتند از: «تعلق خاطر مشترک»، «وفاداری مشترک» و «میراث مشترک» (علیزاده اقدام و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸۸-۱۸۹).

هویت ملی پدیده‌ای نوظهور و چند بعدی مشتمل بر مولفه‌های چندگانه‌ای چون سرزمین، تاریخ، فرهنگ، اجتماع، حکومت، زبان، دین و سایر عناصر و بنیادهای مشترکی است که اعضای یک جامعه نسبت به آن‌ها احساس تعلق، تعهد و وفاداری دارند. این عناصر مشترک ضمن ایجاد همبستگی بین اعضای یک جامعه (یک «ما»ی مشترک)، آن‌ها را از جوامع دیگر (ماهای دیگر) جدا می‌سازد (عبدالهی، ۱۳۸۹: ۲۰). اعضای یک ملت گذشته‌ای مشترک دارند و اعضای آن، کم و بیش از این گذشته آگاهی دارند. عناصری بسیار و گاه ناهمگنی می‌توانند در تشکیل ملت مؤثر باشند نظیر جغرافیا، عوامل نژادی، زبان یا اجماع عمومی که در خلال تاریخ فراهم آمده است. چنین به نظر می‌رسد که برای آن که یک جمع ملی پدید آید، نه تنها باید یک فرهنگ کلی غالب وجود داشته باشد، بلکه باید زمینه مشترک ارزشی نیز پدید آمده باشد تا موجبات یکپارچگی و اجماع کم و بیش آشکار اعضای ملت را فراهم آورد (طالبی، ۱۳۷۸: ۲۹).

از نگاه کاستلز دولت‌های امروزی می‌توانند از هویت ملی به‌عنوان ابزاری برای حفظ حاکمیت و انسجام اجتماعی استفاده کنند. وی هویت ملی را متشکل از عناصر متعددی چون تاریخ، جغرافیا، نهادهای تولید و بازتولید خاطره جمعی، دستگاه قدرت [و...] می‌داند، اما افراد و گروه‌های اجتماعی را در چارچوب شرایط و الزامات اجتماعی، چارچوب زمانی و مکانی تعریف کننده هویت خودشان می‌داند (کاستلز، ۱۳۸۵).

مبانی نظری پژوهش

اندیشمندان مکتب کپنهاگ، اولین کسانی بودند که مباحث امنیت اجتماعی را مطرح کرده‌اند. باری بوزان (۱۹۹۱) برای اولین بار اصطلاح امنیت اجتماعی را در کتاب مردم، دولت‌ها و هراس مطرح می‌کند. امنیت از دید بوزان عبارت است از: «حفاظت در مقابل خطر (امنیت عینی)، احساس ایمنی (امنیت ذهنی) و رهایی از تردید (اعتماد به دریافت‌های شخصی)» (بوزان، ۱۳۷۸: ۵۲). ویور نیز مانند بوزان امنیت را در دو بعد عینی و ذهنی دانسته و اظهار می‌دارد که تهدیدهای امنیت در دامنه‌ای وجود دارند که به طور ذهنی نیز قابل تجربه هستند (بوزان، ویور، دووولد، ۱۹۹۸: ۱ به نقل از نبوی و همکاران، ۱۳۸۹). چلبی در تعاریفی که از امنیت ارائه می‌کند، مانند بوزان و همکارانش امنیت را در دو بعد مورد بررسی قرار می‌دهد. که در این پژوهش، با توجه به اهمیت احساس امنیت یا امنیت ذهنی، تنها بعد ذهنی مورد بررسی قرار گرفته است.

بعد ذهنی امنیت را امنیت روانی یا احساس امنیت می‌خوانند. احساس امنیت از گذشته‌های دور در جوامع مورد توجه و بررسی قرار گرفته است و در طی سالیان نه تنها از اهمیت آن کاسته

نشده بلکه بیشتر مورد توجه قرار گرفته و مطالعات گسترده تری برای تدقیق و شناخت بهتر این مفهوم صورت گرفته است.

وجود امنیت در یک جامعه به همان اندازه مهم است که احساس امنیت و امنیت روانی در آن جامعه، و حتی بعضی از کارشناسان احساس امنیت را در یک جامعه، مهم‌تر از وجود امنیت در آن می‌دانند (عربی، ۱۳۸۴: ۱۹۲). البته این دو بعد معمولاً با یکدیگر همبستگی مستقیم قوی دارند، گرچه در تحلیل نهایی، اولی تا حد زیادی تعیین کننده دومی است. با وجود این، درصدی از واریانس متغیر امنیت در بعد ذهنی متأثر از محیط نرم افزاری جامعه و نحوه اطلاع رسانی و مضامین آن است (چلبی، ۱۳۸۶: ۱۰۷). به عبارتی شاید در برخی موارد دو بعد امنیت هم راستا با یکدیگر باشند ولی همیشه به این صورت نیست و گاهی علیرغم وجود شاخص های عینی امنیت، مردم احساس امنیت ندارند و یا بالعکس. بنابراین نمی‌توان کنترل شرایط و کاهش ناامنی در جامعه را به تنهایی برای ارتقای احساس امنیت در شهروندان کافی دانست.

چلبی امنیت را یکی از خیرهای جمعی برای شهروندان می‌داند. در بعد ذهنی امنیت را، احساس آرامش و یا عدم احساس تهدید و عدم احساس ترس ناشی از آن از سوی محیط‌های دور و نزدیک فرد تعریف می‌کند (چلبی، ۱۳۸۶: ۱۰۷). یکی از عواملی که می‌تواند احساس ناامنی در جوامع را ایجاد و یا تشدید کند، کاهش اعتماد اجتماعی و وجود سوگیری های گروهی در جامعه است. به عبارتی تعریف جامعه به صورت ما و دیگری و تشدید روابط خاص گرا در جامعه می‌تواند به کاهش احساس امنیت در جامعه منجر شود.

«در صورتی که نظم اجتماعی در جامعه بیشتر صبغه سیاسی به خود بگیرد و ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن ضعیف شوند، یعنی ضعف در اجتماع عام و وفاق اجتماعی عام، به همان نسبت نیز روابط بین کنشگران در تمام سطوح بر اساس سوگیری عاطفی و خاص گرا به صورت دوست و دشمن تعریف می‌شود و به همان نسبت میزان اعتماد اجتماعی متقابل تعمیم یافته، تضعیف گشته و علقه امنیتی آن‌ها برجسته می‌گردد. در چنین نظامی ملاک حق در جامعه زور است» (چلبی، ۱۳۷۵: ۷۷).

احساس امنیت اجتماعی در این پژوهش با استفاده از الگوی تحلیلی چلبی در خصوص امنیت سنجیده شده است. چلبی علقه امنیتی را دارای ۴ بعد اساسی می‌داند که بر حسب الگوی AGIL پارسونزی، امنیت جانی (فراغت از تهدید جانی)، امنیت مالی (فراغت از تهدید مالی)، امنیت فکری (فراغت از تهدید فکری) و امنیت جمعی (فراغت از تهدید جمعی) را شامل می‌شود.

امنیت مالی	G	A	امنیت جانی
	علاقه امنیت		
امنیت فکری	I	L	امنیت جمعی

نمودار ۱- ابعاد علاقه امنیتی

کنش اجتماعی اغلب ریشه در افکار اجتماعی ما دارد. افراد تنها خود را با توجه به شرایط عینی ارزیابی نمی‌کنند بلکه ارزیابی آن از وضعیت خود تحت تأثیر احساس و ارزش‌های ذهنی آنان است. بر این مبنا احساس نقش اساسی در کنش افراد دارد. مک سوینی در این خصوص بر این باور است که امنیت شرط اساسی کنش است و آن را در رابطه با افراد و میزان احساس امنیت آنها تبیین می‌کند.

مک سوینی امنیت را تنها زمانی دارای معنی و مفهوم می‌داند که افراد بشر مرجع یا موضوع اصلی امنیت به حساب آیند و احساس بنیادینی که در آن باید «نظم اجتماعی» را درک کنند، احساس وجود الگو و قانونمندی می‌داند که در افراد احساس اطمینان ایجاد می‌کند. وی نظم اجتماعی را مسأله امنیتی مهمی می‌داند که در پرتو آن سیاست‌های کنترل اجتماعی باید ارزیابی شود. نظم اجتماعی به شرایطی مربوط می‌شود که ما را در پیش بینی زندگی عادی و اجتماعی روزمره یاری می‌رساند. هم چنین دغدغه‌های امنیتی افراد، را به دلیل تفاوت منافع و علایق ناشی از اموال مادی، تعهدات تشکیلاتی و تهدیدات و آسیب پذیری‌های متوجه آن متفاوت می‌داند (مک-سوینی، ۱۳۹۰: ۴۱-۳۱۴).

مک‌سوینی، هویت اجتماعی را داری پیوند ناگسستنی با امنیت نظم اجتماعی می‌داند. و این پیوند را حاصل ویژگی وابستگی امنیت هستی شناختی، آن گونه که در کنش اجتماعی میان فردی تجربه می‌شود، می‌داند. به نظر وی، کنش اجتماعی مسأله امنیت بازیگر را در مورد آگاهی، هنجارها و عملکردهای مشترک و نیز مهارت مدیریت آن‌ها را به همراه خود دارد و اطمینان که شرط چنین آگاهی متقابلی است، مبتنی بر حصول اطمینان از هویت مشترک است (همان: ۳۱۶). از این رو دیگر متغیر مورد بررسی پژوهش حاضر، هویت ملی به عنوان بالاترین سطح هویت اجتماعی در نظر گرفته شده است.

مک‌سوینی هویت و امنیت را دارای این وجه مشترک می‌داند که، هر دو متکی بر آگاهی ذهنی و نیازمند تأیید عینی‌اند. هویت جمعی در درجه اول موضوعی ادراکی است، درست مانند امنیت و نا امنی که از برداشت ما از آسیب پذیری‌ها و تهدید شروع می‌شود. اما تفاوت اساسی زمانی بروز می-

کند که بدانیم ادراک و ترس از تهدید بر ضد امنیت را می‌توان اصولاً با مشاهده و ارزیابی واقعیات خارج از موضوع امنیت کنترل و بررسی کرد. جدی تلقی کردن ادراک‌ها و داشتن موازینی برای تصحیح ادراکات، برای ارزیابی عینیت تهدیدها، آشکارا اهمیت فوق‌العاده‌ای برای امنیت دارد. اما به نظر می‌رسد درباره هویت این چنین نباشد. هیچ مرجع فرجام‌خواهی وجود ندارد که بتواند برای احساس هویت شخصی یا جمعی‌مان همین نقش معرفت‌شناسانه را بازی کند (مک‌سویینی، ۱۳۹۱: ۲۶۹).

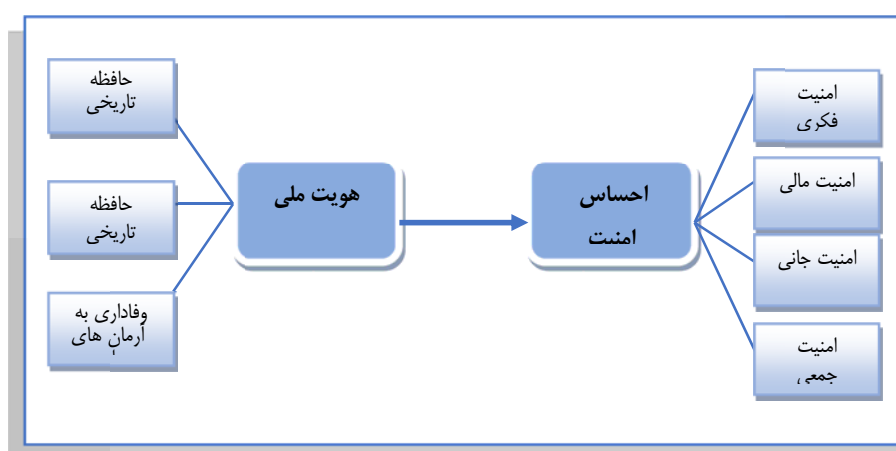
تاجفل نیز همانند مک‌سویینی، هویت را عاملی برای ایجاد تمایز گروه با سایرین می‌داند، تمایزی که باعث ایجاد احساسی مشترک بین افراد گروه می‌شود و این حس هم‌شکلی، ارتباط بین آنان را تقویت می‌کند و گاه عاملی برای برتری‌های گروهی و تشدید تمایزات برون‌گروهی می‌شود. «بر اساس این نظریه، تمایز بین «ما» و «آنها»، مبنای شکل‌گیری هویت اجتماعی است (علیخانی، ۱۳۸۳: ۳۶۵).

از نظر تاجفل، هویت اجتماعی عبارتست از: یک خود مفهومی ناشی از عضویت درون گروهی در یک گروه اجتماعی همراه با احساسات، ارزش‌ها و تماس‌های عاطفی با دیگر اعضا، که این احساس باعث تعلق فرد به گروه شده و باعث می‌شود که خود را در دسته‌بندی‌های اجتماعی، وابسته به گروه خود معرفی کند: تاجفل همچنین معتقد است که هویت یابی اعضای گروه‌های با پایگاه بالاتر در گروه‌شان قوی‌تر از گروه‌های با پایگاه‌های پایین‌تر است و این به این دلیل است که اعضای گروه‌های بالاتر یک هویت مثبت را در داخل گروه خود کسب کرده‌اند (شایگان و رستمی، ۱۳۹۰: ۱۶۴). اما تعلق به یک گروه معین فقط در صورتی به مشارکت در یک هویت اجتماعی مثبت می‌انجامد که مشخصات آن گروه بتواند به طور جانب‌دارانه‌ای با دیگر گروه‌ها مقایسه شود (دوران و محسنی، ۱۳۸۳: ۱۰۹). به بیان دقیق‌تر، هویت اجتماعی به عنوان آگاهی فرد از تعلق به یک گروه اجتماعی معین و ارزش و اهمیت عاطفی این عضویت برای فرد مفهوم‌سازی شده است. افراد می‌بایست بیش از پیش خود را عضوی کامل از یک گروه تعریف نمایند و به پررنگ کردن خطوط و مرزهای میان خود و دیگران بپردازند.

با توجه به الگوی پیشنهادی تاجفل، هویت ملی در این پژوهش مورد بررسی قرار خواهد گرفت. بر این اساس هویت ملی بنا بر تعریف وودوارد (۲۰۰۰) به این صورت تعریف می‌شود: هویت ملی بالاترین سطح هویت جمعی در هر کشوری و به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماعی ملی است که این عناصر و نمادهای مشترک هستند که سبب شناسایی و تمایز می‌شوند (علیزاده اقدام و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸۸-۱۸۹).

به عبارت دیگر، هویت ملی ترکیبی از گرایش‌ها، احساسات و ادراک‌های مربوط به عناصر و ارزش‌های ملی است که باعث وحدت و انسجام ملی شده و در کل بخشی از هویت فرد را تشکیل می‌دهد. عمده‌ترین این عناصر و نمادها که در اغلب پژوهش‌ها در ایران به آن‌ها اشاره شده عبارتند از: زبان و ادبیات ملی (فارسی)، دین اسلام، مفاخر فرهنگی و اجتماعی کشور، جغرافیای ملی و دولت (محمدبخش و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴).

در پژوهش حاضر در ابتدا ابعاد مختلف هویت ملی (سیاسی، اجتماعی، جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی، زبانی) مورد استفاده قرار گرفت که پس از تحلیل عاملی در سه بعد حافظه تاریخی بلند مدت، حافظه تاریخی انقلابی و وفاداری به آرمان‌های ملی تجمیع و طبقه‌بندی شده است. با توجه به نظریاتی که در چارچوب نظری مورد بررسی قرار گرفت، مدل نظری ارائه می‌شود:

روش پژوهش

جمعیت آماری این پژوهش کلیه شهروندان تهرانی می‌باشند که بیش از ۱۸ سال تمام سن داشته باشند و واحد تحلیل نیز، فرد است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران، تعیین شده است.

$$n = \frac{Nt^2pq}{Nd^2 + t^2pq}$$

n = حجم نمونه، N = تعداد جامعه اصلی، d = نصف فاصله اطمینان، t = ضریب اطمینان، pq =

واریانس متغیر وابسته

با احتساب حداکثر واریانس، p و q برابر با ۰،۵ و ۰،۵ و ضریب اطمینان ۹۵ درصد و فاصله اطمینان ۱۰ درصد و جمعیت ۱۸ سال و بالاتر ۳ منطقه ۳، ۶ و ۱۹ که طبق سرشماری ۱۳۹۰ برابر با ۶۳۹۶۶۹ تن هستند، حجم نمونه پژوهش، ۳۸۴ تن تعیین شد و شیوه نمونه گیری، «خوشه‌ای» است. در این پژوهش برای سنجش اعتبار صوری (از توافق نظر متخصصان) استفاده شده است و اعتبار صوری این پرسشنامه تأیید شده است. منظور از پایایی در اینجا، میزان همگنی نتایج سنجش مکرر است (بیکر، ۱۳۸۶: ۱۴۲). یعنی اگر مردم در مواقع مکرر به پرسش، پاسخ یکسانی بدهند آن پرسش دارای پایایی است. در این پژوهش برای محاسبه پایایی از آلفای کرونباخ استفاده شده است که آلفاها در حد مطلوبی ارزیابی شد.

جدول ۱ - آلفای مفاهیم پژوهش

گویه	آلفای کرونباخ (آزمون مقدماتی)	آلفای کرونباخ (آزمون نهایی)	
۲۷	۰،۸۶	۰،۹۱	هویت ملی
۳۱	۰،۷۱	۰،۶۱	احساس امنیت- اجتماعی

تعاریف متغیرهای پژوهش

بعد ذهنی امنیت اجتماعی عبارت است از احساس آرامش و یا عدم احساس تهدید و عدم احساس ترس ناشی از آن از سوی محیط‌های دور و نزدیک فرد است (چلبی، ۱۳۸۶: ۱۰۷). احساس امنیت اجتماعی را در ۴ بعد مورد سنجش قرار گرفته است که عبارتند از: احساس امنیت فکری، احساس امنیت مالی، احساس امنیت جانی و احساس امنیت جمعی.

هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماعی ملی است. این عناصر و نمادها که سبب شناسایی و تمایز می‌شوند. در این پژوهش برای ساخت متغیر هویت ملی، با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی ۲۷ شاخص انتخابی برای این مفهوم در سه بعد تعریف شدند. با توجه به $KMO=0,949$ ، گویه‌ها از تناسب عالی برخوردار بودند و معنادار بودن آزمون بارتلت هم این گویه‌ها را برای تحلیل عاملی مناسب ارزیابی کرد.

گویه‌های هویت ملی و بارهای عاملی به دست آمده، در نمودار ۳ آورده شده است. با توجه به گویه‌های بارشده در هر عامل، این سه عامل نام گذاری شده‌اند که عبارت است از: حافظه تاریخی بلندمدت، حافظه انقلابی و وفاداری به آرمان‌های ملی. در مجموع این عوامل، ۶۶ درصد واریانس گویه‌های هویت ملی را تبیین کرده است. سه بعد به دست آمده در خصوص هویت ملی پس از تحلیل عاملی عبارتند از:

جدول ۲- ابعاد هویت ملی بر حسب نتایج تحلیل عاملی

مفهوم	مولفه	شاخص / گویه	بار عاملی	سطح سنجش
هویت ملی	حافظه تاریخی بلند مدت (میزان آگاهی از وقایع...)	امضای فرمان مشروطیت	۰,۸۴۸	ترتیبی افاصله ای
		انعقاد قراردادهای گلستان و ترکمانچای	۰,۸۳۴	
		به توپ بستن مجلس در زمان محمد علی شاه قاجار	۰,۷۷۹	
		جنبش تنباکو	۰,۷۷۸	
		ملی شدن صنعت نفت	۰,۶۴۲	
	انقلابی (میزان آگاهی از وقایع...)	انقلاب سفید و اصلاحات ارضی در زمان پهلوی دوم	۰,۴۵۳	ترتیبی افاصله ای
		قطعنامه ۵۹۸	۰,۸۳۱	
		قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲	۰,۸۲۳	
		فتح خرمشهر	۰,۷۷۹	
	وفاداری به آرمان های ملی	ترتیبی افاصله ای	نسبت به کشورم احساس مسئولیت می‌کنم.	۰,۸۸۵
			هر کجای دنیا باشم خودم را یک ایرانی می‌دانم.	۰,۸۶۷
			سعی می‌کنم در حل مشکلات کشورم تا جایی که توان دارم تلاش کنم.	۰,۸۶۷
			به ایرانی بودن خود افتخار می‌کنم.	۰,۸۶۵
			در هر کجای دنیا که باشم، مدافع حقوق کشورم خواهم بود.	۰,۸۶۰
			اگر در کشور وضعیتی پیش آید که به کمک مردم نیاز باشد، با جان و دل مشارکت خواهم کرد.	۰,۸۵۷
			از توهین به ایران ناراحت می‌شوم.	۰,۸۵۲
			من زبان فارسی را بیش از هر زبانی دوست دارم و به آن افتخار می‌کنم.	۰,۸۱۹
			برای پیشرفت کشورم سعی می‌کنم دارایی‌ام را در ایران سرمایه گذاری کنم.	۰,۸۱۸
			شنیدن سرود ملی کشورم در مسابقات جهانی باعث افتخار من است.	۰,۸۱۰
			اگر بدانم نتیجه کاری که انجام می‌دهم به ضرر کشورم خواهد بود، علی‌رغم سودش، از آن اجتناب خواهم کرد.	۰,۷۹۹
فکر می‌کنم عید نوروز ما ایرانی‌ها، زیباترین جشن ملی برای تغییر سال است.			۰,۷۹۳	
شاعران بزرگی هم چون مولانا، حافظ، فردوسی مایه مباحث ما ایرانیان هستند.			۰,۷۷۴	
اگر دوباره در آینده جنگی رخ دهد، برای دفاع از کشورم در آن شرکت خواهم کرد.			۰,۷۰۵	
زندگی در ایران را به هر جای دیگری ترجیح می‌دهم.			۰,۶۷۹	
گوش دادن به موسیقی سنتی ایران را دوست دارم.	۰,۶۵۵			

توصیف و تحلیل یافته‌های پژوهش^۱

بر طبق نتایج توصیفی در خصوص ویژگی‌های فردی پاسخگویان، ۵۵٫۲ درصد نمونه مورد بررسی زن و ۴۴٫۸ درصد مرد است که دارای میانگین سنی ۳۷٫۲ سال هستند. ۷۰٫۱ درصد از پاسخگویان متأهل، ۲۶ درصد را مجرد و ۳٫۹ درصد آنان افراد بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق بوده‌اند. متغیر پایگاه اجتماعی در این پژوهش برای افراد مجرد با استفاده از متغیرهای تحصیلات و پرستیشغلی پاسخگو، پدر و مادر وی به علاوه سرانه درآمد و برای افراد متأهل تحصیلات و پرستیشغلی پاسخگو و همسر وی و سرانه درآمد در تعیین پایگاه اجتماعی- اقتصادی افراد در نظر گرفته شده است.

جدول ۳- توزیع پاسخگویان بر حسب پایگاه اجتماعی - اقتصادی

پایگاه اجتماعی - اقتصادی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی پایین	۳۰	۸٫۱	۸٫۱
پایین	۱۵۵	۴۱٫۶	۴۹٫۷
متوسط	۱۴۴	۳۸٫۸	۸۸٫۵
بالا	۴۱	۱۱	۹۹٫۵
خیلی بالا	۲	۰٫۵	۱۰۰
جمع	۳۷۲	۱۰۰	-

۴۱٫۶ درصد پاسخگویان این پژوهش دارای پایگاه اجتماعی پایین بوده‌اند به عبارت دیگر، در مجموع حدود نیمی (۴۹٫۷ درصد) از پاسخگویان دارای پایگاه اجتماعی پایین و خیلی پایین بوده و نیمی دیگر (۵۰٫۳ درصد) دارای پایگاه اجتماعی- اقتصادی متوسط و بالاتر بوده‌اند. متغیر مستقل اصلی مورد بررسی در این پژوهش هویت ملی است که از سه بعد وفاداری به آرمان‌های ملی، حافظه تاریخی بلند مدت و حافظه تاریخی انقلابی تشکیل شده است. وفاداری به آرمان‌های ملی بالاترین نمره میانگین را در این سه بعد به خود اختصاص می‌دهد به این معنا که شهروندان تهرانی، در حد زیادی به آرمان‌های ایرانی پای‌بند هستند. بعد حافظه تاریخی بلند مدت، کمترین نمره میانگین در میان این سه بعد را به خود اختصاص داده است به این معنا که شهروندان در حد متوسطی نسبت به وقایع تاریخی و گذشته دور کشور آگاهی دارند.

۱. برای محاسبه هویت ملی و احساس امنیت اجتماعی و ابعاد آن‌ها ابتدا همه گویه‌ها در بازه ۰ تا ۱۰ جای گرفته‌اند و سپس مفاهیم ساخته شده‌اند بنابراین تمامی میانگین ابعاد این دو متغیر از ۰ تا ۱۰ متغیرند.

جدول ۴ - مراتب و آماره‌های هویت‌ملی و ابعاد آن در میان پاسخگویان

انحراف معیار	میانه	میانگین	خیلی زیاد	زیاد	تاحدی	کم	خیلی کم	
۱,۹	۵,۴۲	۵,۲۲	% ۴,۹	% ۲۶,۶	% ۴۷,۱	% ۱۶,۱	% ۵,۲	حافظه تاریخی بلند مدت
۲,۲۵	۶,۵	۶,۴۹	% ۲۷,۹	% ۲۷,۱	% ۳۲	% ۸,۶	% ۴,۴	حافظه تاریخی انقلابی
۲,۳۵	۷,۶۷	۷,۱۳	% ۴۵,۱	% ۳۵,۲	% ۱۰,۹	% ۱	% ۷,۸	وفاداری به آرمان‌های ملی
۱,۵	۷,۱	۶,۹	% ۲۵,۱	% ۵۲,۱	% ۱۴,۹	% ۷,۹	-	هویت ملی

تعلق به هویت ملی در شهروندان تهرانی با توجه به نمره میانگین ۶,۹ در حد زیاد ارزیابی می‌شود که نشان دهنده وضعیت نسبتاً مطلوب این متغیر در میان آن‌ها است.

احساس امنیت اجتماعی در این پژوهش، از ۴ بعد امنیت فکری، امنیت مالی، امنیت جانی و امنیت جمعی تشکیل شده است.

در این پژوهش احساس امنیت فکری به معنای داشتن احساس تضمین امکان ابراز عقاید و باورها، مورد سنجش قرار گرفته است. با توجه به جدول شماره ۵ می‌توان مشاهده کرد که میانگین این بعد نمره‌ای برابر با ۴,۹ است که نشان می‌دهد شهروندان در این بعد از احساس امنیت حتی نمره متوسط هم کسب نکرده‌اند.

بعد امنیت احساس مالی به معنای داشتن احساس تأمین نیازهای مالی و تضمین دارایی‌ها از سرقت و دزدی، کمترین میانگین را در میان ابعاد احساس امنیت اجتماعی کسب کرده و این به معنای پایین بودن احساس امنیت مالی در میان شهروندان تهرانی مورد بررسی است. در این بعد از احساس امنیت اجتماعی حدود ۹۰ درصد از شهروندان احساس امنیت کم و یا متوسط داشته‌اند.

جدول ۵- مراتب و آماره‌های احساس امنیت اجتماعی و ابعاد آن

انحراف معیار	میانه	میانگین	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۱,۳	۵	۴,۹	%۱,۳	%۱۳	%۶۸	%۱۵,۱	%۲,۶	احساس امنیت فکری
۱,۸	۳,۹	۴	%۰,۳	%۵,۲	%۴۲,۳	%۴۷,۵	%۴,۷	احساس امنیت مالی
۱,۸	۵,۶	۵,۶	%۷,۳	%۳۴,۲	%۴۲,۳	%۱۲,۳	%۳,۹	احساس امنیت جانی
۱,۱	۴,۷	۴,۴	%۰,۳	%۵,۲	%۶۴,۳	%۲۷,۶	%۲,۶	احساس امنیت جمعی
۰,۹	۵,۳	۵,۱	۰	%۱۴,۹	%۷۳,۹	%۱۰,۷	%۰,۵	احساس امنیت- اجتماعی

احساس امنیت جمعی به معنای؛ داشتن احساس فراغت از تهدیدهایی که امنیت گروه بزرگی از افراد جامعه را به خطر می‌اندازد در نظر گرفته شده است و این بعد نیز همانند امنیت فکری نمره میانگینی کمتر از ۵ کسب کرده است.

احساس امنیت جانی به معنای؛ داشتن احساس تضمین جسم و جان در مقابل تهدیدات، بهترین وضعیت در این ۴ بعد و بالاترین میانگین احساس امنیت را کسب کرده است. یعنی شهروندان تهرانی کمتر از سایر ابعاد امنیت، احساس تهدیدات جانی دارند. البته باید به این نکته توجه داشت که در مجموع میانگین ابعاد احساس امنیت همگی در کمترین میزان تهدید در حد متوسط ارزیابی می‌شوند.

در مجموع، ۱۲,۵ درصد از شهروندان در این پژوهش از احساس امنیت اجتماعی کم و خیلی کم، ۸۴,۱ درصد متوسط و ۳,۴٪ بالا برخوردار بوده‌اند. با توجه به میانگین ۵,۱ می‌توان گفت که احساس امنیت اجتماعی در شهروندان تهرانی مورد بررسی در این پژوهش در حد متوسط است.

آزمون فرضیات پژوهش

برای انتخاب آزمون‌های مناسب، ابتدا متغیر وابسته و مستقل پژوهش با آزمون اسمیرنف کولموگروف مورد سنجش قرار گرفت و با توجه به نرمال بودن توزیع داده‌ها، از آزمون‌های پارامتریک برای این متغیرها استفاده شده است.

در این بخش به بررسی رابطه میان متغیرهای مستقل و زمینه ای پژوهش با احساس امنیت اجتماعی پرداخته‌ایم. برای سنجش تفاوت بین دوجنس از نظر احساس امنیت اجتماعی، از آزمون T برای نمونه‌های مستقل استفاده شده است.

جدول ۶- نتایج آزمون T مستقل احساس امنیت اجتماعی بر حسب جنس

میانگین	جنس	
۴,۹	زن	احساس امنیت اجتماعی
۵,۴	مرد	

جدول ۷- نتایج آزمون T مستقل احساس امنیت اجتماعی و ابعاد آن بر حسب جنس

سطح معنی داری (sig)	درجه آزادی	t	آزمون Leven		احساس امنیت اجتماعی
			سطح معنی داری (sig)	F	
۰,۰۰۰	۳۸۱	۵,۱۱۲	۰,۹۰۵	۰,۰۱۴	

نتیجه‌ی آزمون leven برای احساس امنیت اجتماعی و جنسیت ($\text{sig} = 0,905 > 0,05$) فرض برابری واریانس دو گروه را تأیید می‌کند. اما معنادار بودن نتیجه آزمون T، نشان می‌دهد که بین میانگین احساس امنیت اجتماعی در دو گروه زنان و مردان تفاوت معناداری وجود دارد. و با توجه به میانگین این دو گروه، مردان، با نمره میانگین ۵,۴، احساس امنیت بالاتری را نسبت به زنان، با نمره میانگین ۴,۹، تجربه می‌کنند.

برای سنجش وجود تفاوت معنادار واریانس احساس امنیت اجتماعی در گروه‌های مختلف از نظر وضعیت تأهل از آزمون F استفاده شده است.

جدول ۸- نتایج آزمون تحلیل واریانس یکطرفه احساس امنیت اجتماعی بر حسب وضع تأهل

سطح معنی داری (sig)	F	انحراف معیار	میانگین	تعداد پاسخگو	وضعیت تأهل	
۰,۰۰۱	۶,۷۷۸	۰,۹۰	۵,۰۹	۲۶۹	متأهل	احساس امنیت اجتماعی
		۰,۸۹	۵,۲۹	۱۰۰	مجرد	
		۱,۲۷	۴,۳۸	۱۵	بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق	
		۰,۹۲	۵,۱۲	۳۸۴	کل	

جدول ۹- نتایج آزمون شفه احساس امنیت اجتماعی بر حسب وضع تاهل

اختلاف میانگین			
مطلقه یا همسر فوت شده	متاهل	مجرد	
			مجرد
		-	متاهل
	*	*	مطلقه یا همسر فوت شده

با توجه به جدول ۹، نمره آماره F برای احساس امنیت اجتماعی برابر ۶,۷۷۸ و در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است و این به معنای وجود اختلاف معنادار در میانگین نمرات احساس امنیت در میان ۳ گروه متاهل، مجرد و بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق است. نتایج آزمون شفه نشان می‌دهد که اختلاف معناداری میان میانگین افراد بدون همسر بر اثر فوت و یا طلاق با هر دو گروه مجرد و متاهل وجود دارد.

متغیر پایگاه اجتماعی - اقتصادی دیگر متغیر مورد بررسی ما است که به بررسی رابطه آن با احساس امنیت اجتماعی پرداخته شده است. آماره پیرسون بین متغیرهای احساس امنیت اجتماعی و پایگاه اجتماعی - اقتصادی نشان‌دهنده همبستگی مستقیم و متوسط میان این دو متغیر است و به این معناست که هرچه افراد پایگاه اجتماعی - اقتصادی بالاتری داشته باشند، احساس امنیت اجتماعی بالاتری را تجربه می‌کنند.

جدول ۱۰- نتایج آزمون همبستگی پیرسون پایگاه اجتماعی - اقتصادی با احساس امنیت اجتماعی و ابعاد آن

احساس امنیت اجتماعی	امنیت جمعی	امنیت جانی	امنیت مالی	امنیت فکری	
۰,۲۳۴**	۰,۰۰۹	۰,۲۹۳**	۰,۱۱۵*	۰,۰۶۲	پایگاه اجتماعی-اقتصادی
۰,۰۰۰	۰,۸۶۲	۰,۰۰۰	۰,۰۲۶	۰,۲۳۶	سطح معناداری (Sig)

همان‌طور که در جدول ۱۰ مشاهده می‌شود، همبستگی پایگاه اجتماعی - اقتصادی با امنیت جانی افراد همبستگی قوی‌تری دارد که در سطح اطمینان ۹۹ درصد نیز معنادار است؛ به این معنا که افراد هر چه پایگاه بالاتری دارند، از جانب تهدیدات جانی کمتر احساس خطر می‌کنند. متغیر امنیت مالی نیز دارای رابطه معنادار با پایگاه اجتماعی - اقتصادی است البته این رابطه در حد

ضعیف است و با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که هر افراد پایگاه بالاتری دارند کمتر احساس ناامنی مالی دارند.

نتایج آزمون همبستگی پیرسون میان احساس امنیت اجتماعی و هویت ملی و ابعاد آن در جدول شماره ۱۱ آورده شده است. نتایج آزمون پیرسون نشان می‌دهد که حافظه تاریخی بلند مدت به عنوان یکی از ابعاد هویت ملی، به جز بعد احساس امنیت جانی با دیگر ابعاد دارای رابطه معنادار نیست و همین رابطه هم در حد ضعیف است.

بعد دیگر از هویت ملی، حافظه تاریخی انقلابی است. نکته‌ای که در خصوص این بعد از هویت حایز اهمیت است این است که رابطه‌ها با سه نوع احساس امنیت منفی است و این بعد می‌تواند کاهنده احساس امنیت در شهروندان باشد. به غیر از بعد احساس امنیت جمعی که دارای رابطه مستقیم و ضعیف است، باقی روابط معنادار معکوس است. قوی‌ترین رابطه این بعد از هویت ملی با امنیت مالی شهروندان است. این رابطه تقریباً در حد متوسط ارزیابی می‌شود. به این معنا که تعلق به هویت ملی در این بعد، باعث کاهش احساس امنیت اجتماعی مالی در افراد می‌شود.

وفاداری به آرمان‌های ملی بعد آخر هویت ملی در این پژوهش است. همبستگی این بعد از هویت ملی با ابعاد احساس امنیت اجتماعی قوی‌تر از سایر ابعاد است. تعلق به آرمان‌های ملی در شهروندان دارای همبستگی مستقیم با امنیت جمعی، امنیت جانی و احساس امنیت اجتماعی است.

جدول ۱۱- نتایج آزمون همبستگی پیرسون میان هویت ملی و احساس امنیت اجتماعی و ابعاد آن

احساس امنیت- اجتماعی	امنیت جمعی	امنیت جانی	امنیت مالی	امنیت فکری	
۰,۰۹۳	۰,۰۷۷	۰,۱۰۶*	-۰,۰۶۰	۰,۰۸۹	حافظه تاریخی بلند مدت
۰,۰۷۰	۰,۱۳۵	۰,۰۳۸	۰,۲۳۹	۰,۰۸۲	سطح معناداری (sig)
-۰,۱۰۳*	۰,۱۰۹*	-۰,۱۵۹**	-۰,۱۹۷**	۰,۰۸۲	حافظه تاریخی انقلابی
۰,۰۴۴	۰,۰۳۳	۰,۰۰۲	۰,۰۰۰	۰,۱۰۷	سطح معناداری (sig)
۰,۲۱۲**	۰,۲۶۵**	۰,۱۸۲**	-۰,۰۰۸	۰,۰۵۳	وفاداری به آرمان‌های ملی
۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۸۷۹	۰,۳۰۱	سطح معناداری (sig)
۰,۱۸۲**	۰,۲۸۸**	۰,۱۴۵**	-۰,۰۸۲	۰,۰۹۷	هویت ملی
۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۴	۰,۱۱۰	۰,۰۵۹	سطح معناداری (sig)

متغیر هویت ملی نیز دارای رابطه مستقیم و متوسط با احساس امنیت جمعی و در مجموع دارای رابطه ضعیف و مستقیم با احساس امنیت اجتماعی است.

در مجموع می‌توان گفت که تعلق به هویت ملی در شهروندان می‌تواند به عنوان عاملی در تقویت احساس امنیت اجتماعی در شهروندان در نظر گرفته شود. برای سنجش میزان این اثر از رگرسیون استفاده شده است.

برای معادله رگرسیون، ۳ بعد هویت ملی و متغیرهای زمینه‌ای؛ پایگاه اجتماعی-اقتصادی، جنسیت (زن ۱)، تأهل (متأهل ۱)، تاهل (بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق ۱)، را وارد معادله رگرسیون به روش گام به گام شد، که از مجموع ۷ متغیر وارد شده در رگرسیون گام به گام احساس امنیت اجتماعی، ۴ متغیر در معادله نهایی وارد شده است.

معنادار بودن آماره F نشان می‌دهد که حداقل یکی از بتاها نامساوی ۰ بوده و رگرسیون معنادار است. با توجه به ضریب تعیین خالص به دست آمده که برابر با ۰,۱۳۵ است، مدل پیشنهادی ما قادر به تبیین ۱۳,۵ درصد از تغییرات متغیر احساس امنیت اجتماعی است.

جدول ۱۲- نتایج تحلیل رگرسیون متغیرهای مستقل و زمینه‌ای با احساس امنیت اجتماعی به روش گام به گام (گام آخر)

نتایج همبستگی	ضریب همبستگی چندگانه	ضریب تعیین	ضریب تعیین خالص	F	سطح معنی داری
۰,۳۸۱	۰,۱۴۵	۰,۱۳۵	۱۵,۵۳۶	۰,۰۰۰	

جدول ۱۳- نتایج تحلیل رگرسیون متغیرهای مستقل و زمینه‌ای با احساس امنیت اجتماعی به روش گام به گام (گام آخر)

R^2	متغیر	ضریب استاندارد نشده B	ضرایب استاندارد شده	مقدار آزمون T	سطح معناداری (sig)
۱	مقدار ثابت	۳۵,۰۹	-	۱۳,۹۰۲	۰,۰۰۰
۲	پایگاه اجتماعی اقتصادی	۰,۱۰۰	۰,۲۰۰	۴,۱۱۲	۰,۰۰۰
۳	جنسیت (زن ۱)	-۳,۵۵۶	-۰,۲۲۲	-۴,۵۸۹	۰,۰۰۰
۴	وفاداری به آرمان‌های ملی	۰,۱۱۴	۰,۱۹۵	۳,۹۹۹	۰,۰۰۰
۵	حافظه تاریخی بلند مدت	۰,۱۶۶	۰,۰۹۵	۱,۹۷۰	۰,۰۵۰

به این ترتیب معادله رگرسیون احساس امنیت اجتماعی برابر است با:

$$\text{احساس امنیت اجتماعی} = ۰,۲۰۰ - (\text{پایگاه اجتماعی-اقتصادی}) - ۰,۲۲۲ (\text{جنسیت زن}) + ۰,۱۹۵ (\text{وفاداری به آرمان های ملی}) + ۰,۰۹۵ (\text{حافظه تاریخی بلند مدت})$$

به این معنا که پایگاه اجتماعی-اقتصادی شهروندان تهرانی بالاترین تأثیر را بر میزان احساس امنیت اجتماعی آنان دارد و هرچه پایگاه اجتماعی-اقتصادی وضعیت بهتری داشته باشد، احساس امنیت اجتماعی بالاتری را تجربه خواهند کرد. متغیر بعدی موثر بر احساس امنیت اجتماعی جنسیت است؛ به این معنا که زنان احساس امنیت اجتماعی کمتری را نسبت به مردان تجربه می‌کنند. وفاداری به آرمان‌های ملی دیگر متغیری است که باعث ارتقای احساس امنیت اجتماعی در شهروندان می‌شود و در نهایت نیز حافظه تاریخی بلند مدت به معادله رگرسیون اضافه می‌شود که اثری مستقیم و ضعیفی بر ارتقای احساس امنیت شهروندان دارد.

بحث و نتیجه گیری

یافته‌های ما در این پژوهش نشان از وجود رابطه معنادار میان هویت ملی و احساس امنیت اجتماعی دارد. این نتایج همسو با نظرات مک‌سویینی است؛ مک‌سویینی، هویت اجتماعی را داری پیوند ناگسستنی با امنیت نظم اجتماعی می‌داند و با نقد نظریات اندیشمندانی که هویت‌گروه‌های بزرگ یا هویت ملی را معادل امنیت اجتماعی می‌دانند، هویت ملی و دیگر انواع هویت را یکی از متغیرهایی بر می‌شمرد که می‌تواند بر امنیت افراد موثر باشد. بنابراین می‌شود با تقویت «ما»ی جمعی و اتخاذ راهکارهایی در جهت تحکیم هویت ملی در میان شهروندان تهرانی، احساس امنیت اجتماعی آنان را افزایش داد. نتایج رگرسیون نشان می‌دهد که وفاداری به آرمان های ملی است که بیشترین تأثیر را بر میزان تغییرات احساس امنیت اجتماعی در افراد دارد. هم چنین بر طبق نتایج رگرسیون، حافظه تاریخی بلند مدت نیز اثر افزایشی بر احساس امنیت اجتماعی نشان می‌دهند هر چند که این اثر ضعیف است. بنابراین می‌توان این گونه بیان کرد که چیزی که باعث تثبیت و تعلق به هویت ملی در افراد می‌شود و اثر افزایشی نیز بر احساس امنیت اجتماعی آنان دارد، وفاداری به نمادها، آرمان‌ها و در مجموع افتخارات ملی است.

احساس امنیت اجتماعی با وضع تأهل شهروندان هم رابطه ای معنادار داشت به این معنا که مجردان در احساس امنیت اجتماعی وضعیت بهتری نسبت به متأهل ها و متأهلین وضعیت بهتری از افراد بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق داشتند؛ یعنی تأهل باعث کاهش احساس امنیت در افراد می‌شود. در ادامه یافته‌های پژوهش در مورد روابط موجود در میان متغیرهای زمینه‌ای و متغیر احساس امنیت اجتماعی، معناداری رابطه میان جنسیت و احساس امنیت اجتماعی تایید می‌شود به

این معناکه زنان احساس امنیت اجتماعی کمتری را نسبت به مردان تجربه می‌کنند و این اثر جنسیت بر احساس امنیت اجتماعی در کنار سایر متغیرها در معادله رگرسیون نیز، حفظ می‌شود. پایین بودن احساس امنیت زنان، می‌تواند باعث کاهش روابط اجتماعی آن‌ها شود و فعالیت‌های اجتماعی این گروه بزرگ از جمعیت کشور را محدود کند؛ پس لزوم توجه به این موضوع و عوامل موثر بر آن در پژوهش‌هایی دیگر احساس می‌شود.

پایگاه اجتماعی - اقتصادی شهروندان به عنوان عاملی است که می‌تواند میزان احساس امنیت اجتماعی در آنان را افزایش دهد. البته دو بعد احساس امنیت فکری و جمعی در شهروندان و وضعیت پایگاه اجتماعی آنان، هیچ نوع رابطه‌ای تأیید نشد. نداشتن رابطه میان احساس امنیت فکری می‌تواند به این معنا باشد که ارتقای سطح این نوع از احساس امنیت، به چیزی فراتر از برآورده شدن نیازهای زیستی در افراد دارد. اما در مواردی مثل امنیت جانی و مالی، می‌بینیم که شهروندان در صورتی که نیازهای اولیه‌شان، بر حسب هرم مازلو، بر طرف شود می‌توانند احساس امنیت بالاتری را تجربه کنند. امنیت فکری در سطحی بالاتر از این نیازها جای می‌گیرد و بیشتر در حوزه سیاسی تعریف می‌شود و چون این چنین مسائلی در سطوح کلان مطرح می‌شوند، متغیری مثل پایگاه توانایی که در سطح فردی جای دارد، توانایی تبیین آن را ندارد. حتی تعلق به هویت ملی در میان افراد هم نمی‌تواند باعث افزایش احساس امنیت در این بعد شود یعنی افرادی سطح تحکیم هویت ملی در آن‌ها بسیار بالا هم باشد؛ لزوماً احساس امنیت فکری نخواهند کرد.

احساس امنیت جمعی با توجه به معنایی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت، که احساس تهدید از جانب جرائم سطح کلان در جامعه، نیز رابطه‌ای با پایگاه اجتماعی - اقتصادی شهروندان نداشت زیرا این نوع تهدید هراس جمعی ایجاد می‌کند و در سطحی بالاتر از سطح فردی قابل تبیین است. این نوع احساس امنیت مانند احساس امنیت فکری نیازمند برنامه‌های بلند مدت در سطح کلان هستند و با بهبود وضعیت معیشتی و پایگاهی، نمی‌توان اثری کاهشی بر آن داشت.

منابع

- بوزان، باری (۱۳۷۸)، *مردم، دولت‌ها و هراس*، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بوزان، باری؛ ویور، الی و پاپ دو ویلد (۱۳۹۲)، *چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بیات، بهرام (۱۳۸۷) «تبیین جامعه شناختی احساس امنیت در بین شهروندان تهرانی (با تأکید بر نقش پرداخت رسانه‌ای و سرمایه اجتماعی)»، *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۳۵، زمستان، صص ۱۱۵-۱۳۲.
- بیکر، تری آل (۱۳۸۶)، *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.

تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۰)، «گفتمان امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران»، منتشر شده در **مجموعه مقالات نگاهی به مسایل امنیتی ایران**، به اهتمام امیرحسین علینقی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

جهان آرای، ثریا (۱۳۸۹)، «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی در میان مادران کودکان کم توان ذهنی آموزش پذیر شهرستان اسلام شهر»، پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد رشته پژوهش علوم اجتماعی، تهران: دانشگاه الزهرا (س).

چلبی، مسعود (۱۳۷۵)، **جامعه شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی**، تهران: نشر نی.

چلبی، مسعود (۱۳۸۶) **تحلیل اجتماعی در فضای کنش**، تهران: نشر نی.

دوران، بهزاد و منوچهر محسنی (۱۳۸۳)، هویت، رویکردها و نظریه، **مجموعه مقالات مبانی نظری هویت و بحران هویت**، جمع آوری شده به اهتمام اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

ربیعی، علی (۱۳۸۴)، **مطالعات امنیت ملی، مقدمه ای بر نظریه های ملی در جهان سوم**، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.

رضوی طوسی، سید مجتبی و محمد حسین ساعی (۱۳۹۰)، «احساس نا امنی اجتماعی شهروندان تهرانی با تمرکز بر انتشار اخبار حوادث خشونت بار در یک سال اخیر»، **مطالعات فرهنگ - ارتباطات**، سال دوازدهم، شماره شانزدهم، زمستان، صص ۸۳ - ۱۲۷.

سحابی، جلیل؛ فیضی، عین و جلیل صمدی بگه جان (۱۳۸۴)، «بررسی تأثیر عناصر اجتماعی بر امنیت اجتماعی در سنندج»، **پژوهش نامه علوم اجتماعی**، سال سوم، شماره سوم، صص ۱۵۵ - ۱۸۲.

شایگان، فریبا و فاطمه رستمی (۱۳۹۰)، «هویت اجتماعی و احساس امنیت (مطالعه موردی زنان تهران)» **فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی**، شماره ۹، صص ۱۵۱ - ۱۸۳.

طالبی، سکینه (۱۳۷۸)، «تحول هویت ملی دانش آموزان دختر دوره های تحصیلی ابتدایی و راهنمایی و متوسطه شهر تهران»، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

عبدالهی، محمد (۱۳۸۹)، «هویت ملی در ایران: فراتحلیل مقاله های فارسی موجود»، **فصلنامه علوم اجتماعی**، شماره ۵۰، صص ۱-۳۵.

عربی، فرانک (۱۳۸۴)، «بررسی امنیت اجتماعی از دیدگاه شهروندان ۸ شهر (تهران، همدان، ارومیه، شیراز، کرمان، یزد، اصفهان، مشهد)»، **مجموعه مقالات همایش امنیت اجتماعی**، تهران: معاونت اجتماعی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، ۱۹۱ - ۲۱۰.

علیخانی، اکبر (۱۳۸۳)، **مبانی نظری هویت و بحران هویت**، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

علیزاده اقدام، محمد باقر؛ شیری، محمد و سجاد اوجاقلو (۱۳۸۹)، «نقش آموزش در ارتقاء شاخص های هویت ملی؛ بررسی موردی دانش آموزان شهر زنجان»، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی**، دوره سوم، شماره ۹، بهار، صص ۱۸۱ - ۲۰۶.

- قلی پور، آرین؛ محمد اسماعیلی، ندا و فتانه قلی پور (۱۳۸۹)، «مدیریت هویت؛ شناسایی راهکارهای تقویت هویت اجتماعی زنان در نهادهای آموزشی»، *زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*، دوره ۸، شماره ۴، زمستان، صص ۱۲۱-۱۴۰.
- کلاهیچیان، محمود (۱۳۸۴)، «راهکارهای تحقق امنیت اجتماعی»، *مجموعه مقالات همایش امنیت اجتماعی*، تهران: معاونت اجتماعی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، ۱۲۹-۱۶۸.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵)، *عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، ترجمه حسن چاوشیان، جلد دوم، تهران: انتشارات طرح نو.
- کلمنتس، کوین (۱۳۸۴)، «به سوی جامعه شناسی امنیت»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال هشتم، شماره دوم، شماره مسلسل ۲۸، صص ۲۸۱-۳۱۰.
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۱)، *جهانی شدن، فرهنگ، هویت*، تهران: نشر نی.
- لرنی، منوچهر (۱۳۸۳)، *آسیب شناسی امنیت*، تهران: پیام پویا.
- محمد بخش، بهمن؛ حبیبی، اکرم و فردین قریشی (۱۳۹۰)، «جهانی شدن و هویت ملی دانشجویان دانشگاه تبریز»، *فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال یازدهم، شماره ۴۳، صص ۷-۳۴.
- مک سوئینی، بیل (۱۳۹۱)، «هویت و امنیت: بوزان و مکتب کپنهاگ»، ترجمه علیرضا طیب، *مجموعه مقالات ترجمان جامعه و امنیت: جامعه، امنیت، هویت*، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- مک سوئینی، بیل (۱۳۹۰)، *مقدمه‌ای بر جامعه شناسی امنیت*، ترجمه محمدعلی قاسمی و محمدرضا آهنی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نبوی، سید عبدالحسین؛ حسین زاده، علی حسین و سیده‌هاجر حسینی (۱۳۸۹)، «بررسی عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر احساس امنیت اجتماعی»، *جامعه شناسی کاربردی*، سال ۲۱، شماره پیاپی (۴۰)، شماره چهارم، زمستان، صص ۷۳-۹۶.
- نوید نیا، منیژه (۱۳۸۵)، «تحلیل رابطه امنیت اجتماعی و هویت ایرانی»، *فصلنامه تخصصی جامعه شناسی*، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۳۱-۱۵۶.
- نیازی، محسن؛ سهراب زاده، مهرا و یاسمن فرشادزاده (۱۳۹۰)، «ببین عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر احساس امنیت زنان مطالعه موردی: زنان ساکن در مناطق (۱ و ۲) تهران و مناطق (۱۹ و ۲۰) جنوب تهران»، *مطالعات امنیت اجتماعی*، شماره ۲۷، پاییز، صص ۴۵-۷۲.
- Moller, Bjorn (2000) "National, Societal and Human Security: A General Discussion with a Case Study from the Balkans", UNESCO, Paris.
- Woodward, Kath (2000) *Questioning identity: Gender, class, nation*, London, Rutledge in association with The Open University, pp, 1-4.